Пчеліна Оксана Василівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна, https://orcid.org/0000-0003-0224-1767

Пчелін Віталій Борисович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративної діяльності**,** Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна, https://orcid.org/0000-0001-9540-9084

Pchelina Oksana Vasylivna, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminal Procedure and Organization of Pre-Trial Investigation, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine, https://orcid.org/0000-0003-0224-1767,

Pchelin Vitalii Borysovych, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative Activities, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine, https://orcid.org/0000-0001-9540-9084

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

LEGAL STATUS OF THE CHILD IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Анотація

У статті розкрито правовий статус дитини у кримінальному провадженні з урахуванням сучасних нормативно-правових підходів, міжнародних стандартів та особливостей вітчизняної правозастосовної практики. Зосереджено увагу на багатогранності цього явища, підкреслюючи його нормативний, процедурний та соціальний виміри.

Визначено поняття «малолітня особа» і «неповнолітня особа» відповідно до положень КПК України, а також окреслено ключові процесуальні ролі, які може виконувати дитина: потерпілий, заявник, цивільний позивач, підозрюваний чи обвинувачений. Особливу увагу приділено механізмам захисту прав та законних інтересів дітей, зокрема можливості участі у процесуальних діях, отриманню належної інформації, подачі доказів і заяв, а також забезпеченню безпеки та захисту від повторної травматизації. Проаналізовано проблемні аспекти реалізації правового статусу дитини: недостатню адаптацію процесуальних процедур до вікових, психологічних і соціальних особливостей, формальний підхід до захисту інтересів неповнолітніх, недосконаліть правозастосовної практики, низький рівень обізнаності учасників процесу щодо специфіки роботи з дітьми. Відзначено, що державні органи та інші учасники кримінального провадження мають забезпечити ефективну реалізацію прав і гарантій дитини, створити умови для її участі у провадженні без ризику дискримінації чи додаткової травматизації. У статті міститься аналіз сучасних наукових досліджень, які підкреслюють необхідність системного підходу до формування правового статусу дитини, розширення процесуальних можливостей та підвищення рівня гуманізації кримінального провадження щодо неповнолітніх. Запропоновано комплексне переосмислення механізмів захисту правового статусу дитини, орієнтуючись на забезпечення її найкращих інтересів у правовій системі України.

Ключові слова: дитина, кримінальне провадження, правовий статус, процесуальний статус, права, обов’язки, відповідальність.

Abstract

In the article it has been revealed the legal status of the child in criminal

proceedings, taking into account current regulatory approaches, international standards, and the specifics of domestic law enforcement practice. It has been focused on the multifaceted nature of this phenomenon, emphasizing its normative, procedural, and social dimensions. The terms “minor” and “juvenile” have been defined according to the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, and the main procedural roles a child may fulfill have been outlined: victim, applicant, civil plaintiff, suspect, or accused. Special attention has been given to mechanisms for protecting the rights and legitimate interests of children, in particular the possibility of participating in procedural actions, obtaining relevant information, submitting evidence and statements, as well as ensuring safety and protection from repeated traumatization. In the article it has been analyzed problematic aspects of implementing the legal status of the child, such as insufficient adaptation of procedural procedures to age, psychological, and social characteristics, a formal approach to protecting the interests of minors, imperfections in law enforcement practice, and a low level of awareness among participants in the process regarding the specifics of working with children. It has been noted that state authorities and other participants in criminal proceedings must ensure the effective realization of the child’s rights and guarantees, and create conditions for their participation in proceedings without the risk of discrimination or additional traumatization. The article contains an analysis of contemporary scientific research highlighting the need for a systematic approach to shaping the legal status of the child, expanding procedural opportunities, and increasing the level of humanization in criminal proceedings regarding juveniles. A comprehensive rethinking of the mechanisms for protecting the legal status of the child has been proposed, focusing on ensuring their best interests within the legal system of Ukraine.

Keywords: child, criminal proceedings, legal status, procedural status, rights, duties, liability.

Постановка проблеми. Дитина, як повноправний суб'єкт правових відносин, наділена комплексом прав, законних інтересів, обов'язків і гарантій, які в сукупності визначають її правовий статус у кримінальному провадженні. У передбачених законом випадках на дитину може покладатися окрема юридична відповідальність, що є складовою її процесуального статусу. Такий підхід означає, що дитина не лише перебуває під державним захистом, а й має реальні можливості для реалізації своїх прав, захисту законних інтересів та участі в різних правовідносинах, включаючи процесуальні дії, а також отримання належного захисту від можливих порушень чи несправедливого поводження. При цьому державні органи та інші учасники кримінального процесу зобов'язані забезпечити ефективну реалізацію прав та гарантій дитини з урахуванням її вікових, психологічних і соціальних особливостей, створюючи умови для безпечної участі дитини у провадженні без ризику додаткової травматизації або дискримінації. Відповідно, правовий статус дитини охоплює не лише перелік її прав, а й гарантії їхнього виконання й механізми захисту, спрямовані на гармонійний розвиток дитини та забезпечення найкращих інтересів у межах правової системи [1, с. 24; 2, с. 807–809].

Однак, незважаючи на визначені законодавством права та гарантії, на практиці постає низка проблем, які ускладнюють реальне забезпечення правового статусу дитини в кримінальному провадженні. По-перше, залишається відкритим питання ефективної реалізації наданих прав, особливо в умовах, коли дитина стикається з процесуальними діями, що можуть бути для неї психологічно травматичними. По-друге, існує недостатня адаптація процесуальних механізмів до вікових, психологічних і соціальних особливостей дітей, що призводить до ризику формального підходу до захисту їх інтересів. По-третє, часто недосконаліть

правозастосовної практики та низький рівень обізнаності учасників кримінального процесу щодо специфіки роботи з дітьми створюють додаткові бар'єри для реалізації їх прав і гарантій. Тому актуальним є комплексне переосмислення механізмів захисту правового статусу дитини у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях, присвячених правовому статусу дитини у кримінальному провадженні [1–3], дослідники акцентують на багатогранності цього явища, підкреслюючи його нормативно-правову, процедурну та соціальну складові. Значна частина наукових публікацій аналізує зміст понять «малолітня особа» та «неповнолітня особа» у світлі положень Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, а також розкриває особливості участі дитини в різних процесуальних ролях – як потерпілого, заявника, цивільного позивача чи підозрюваного/обвинуваченого. У науковому дискурсі чітко простежується тенденція до посилення гарантій захисту прав дитини, розширення процесуальних можливостей та підвищення рівня гуманізації кримінального провадження щодо неповнолітніх. Таким чином, сучасні дослідження та публікації підкреслюють необхідність системного підходу до формування правового статусу дитини у кримінальному провадженні, орієнтуючись на забезпечення її найкращих інтересів, захисту прав та створення умов для ефективної участі у процесуальних діях без ризику додаткової травматизації.

Мета статті полягає у всебічному аналізі правового статусу дитини у кримінальному провадженні з урахуванням процесуальних ролей (потерпілий, заявник, цивільний позивач, підозрюваний/обвинувачений), а також у встановленні проблемних аспектів реалізації та гарантування її прав і обов'язків.

Виклад основного матеріалу дослідження. У кримінальному провадженні обсяг прав, законних інтересів і обов'язків дитини варіюється залежно від її процесуального статусу. При цьому законодавець оперує термінами «малолітня особа» й «неповнолітня особа», під якими згідно з п. п. 11 і 12 ч. 1 ст. 3 КПК України відповідно пропонує розуміти «дитину до досягнення нею чотирнадцяти років» і «малолітню особу, а також дитину у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років» [4].

Дитина в кримінальному провадженні може бути *потерпілим* у разі заподіяння їй кримінальним правопорушенням моральної, фізичної або майнової шкоди. Відповідно до ч. 2 ст. 55 КПК України права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого [4]. Крім того, згідно з Порядком реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність, Національна поліція України й Офіс Генерального прокурора повинні забезпечити прийняття поданих неповнолітніми заяв, у тому числі усно, щодо порушення їхніх прав і законних інтересів (внесення відповідних відомостей на підставі заяви дитини)», а також «залучати як потерпілого неповнолітнього, незалежно від його віку та наявності законних представників, у разі вчинення стосовно нього кримінального правопорушення [5].

З вищенаведеного помітно, що дитина є потерпілим у кримінальному провадженні з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або її залучення як потерпілого. При цьому дитина може бути залучена як потерпілий у кримінальному провадженні як за власною заявою чи заявою законного представника, так і за ініціативою органів досудового розслідування, прокурора, суду, якщо їй завдано шкоди кримінальним правопорушенням. Визнання дитини потерпілим без її заяви

можливе лише за її письмовою згодою або згодою законного представника, що забезпечує дотримання прав та законних інтересів дитини у кримінальному процесі.

Права й обов'язки потерпілого, а також питання участі у кримінальному провадженні представника та законного представника потерпілого визначені в ст. ст. 56–59 КПК України. Зокрема, неповнолітній потерпілий у кримінальному процесі має право бути поінформованим про свої права, знати сутність підозри та обвинувачення, подавати докази, заявляти відводи й клопотання, вимагати безпеки для себе і близьких, давати чи не давати показання, оскаржувати дії слідчих, дізнавачів, прокурорів і суду, мати представника чи відмовитися від нього, користуватися перекладачем, отримувати компенсацію за завдану шкоду, знайомитися з матеріалами кримінального провадження, застосовувати технічні засоби, отримувати копії документів, а також інші права згідно КПК України. Також під час досудового розслідування ці особи мають право: 1) на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим; 2) отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; 3) подавати докази на підтвердження своєї заяви; 4) брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі; 5) отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, після закінчення досудового розслідування [4].

Зауважимо, що неповнолітній потерпілий згідно з ч. 4 ст. 56 КПК України на всіх стадіях кримінального провадження має право примиритися

з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. Обов'язками неповнолітнього потерпілого є такі: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю [4].

Якщо дитина звертається до правоохоронних органів із заявою про кримінальне правопорушення, але не є потерпілою, її процесуальний статус визначається як *заявник.* У такому разі дитина користується правами заявника, визначеними в ч. 2 ст. 60 КПК України, а саме: отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; отримувати витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань; подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи; отримати інформацію про закінчення досудового розслідування [4].

Дитина, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду є *цивільним позивачем* у кримінальному провадженні. При цьому згідно зі ст. 64 КПК України, якщо цивільним позивачем є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, її процесуальними правами користується законний представник [4].

У випадку, якщо дитина вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, чи суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом

України про кримінальну відповідальність, після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, її процесуальний статус у кримінальному провадженні буде *підозрюваний/обвинувачений*. Процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого суттєво не відрізняється від процесуального статусу повнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, за винятком тих положень, які законодавець встановив як додаткові гарантії захисту прав та інтересів дитини на стадії досудового розслідування та судового провадження [3, с. 20].

Неповнолітній підозрюваний і обвинувачений користуються процесуальними правами й обов'язками, закріпленими в ст. 42 КПК України. Зокрема, неповнолітній підозрюваний чи обвинувачений має право: бути поінформованим про сутність підозри чи обвинувачення; отримати роз'яснення своїх прав; мати захисника та зустрічатися з ним у будь-який час, а також отримати безоплатну правничу допомогу у випадках, передбачених законом; відмовитися давати показання чи відповідати на запитання; вимагати перевірки обґрунтованості затримання; у разі затримання – на негайне повідомлення близьких; подавати докази, брати участь у процесуальних діях, заявляти клопотання, відводи, користуватися рідною мовою та перекладачем; оскаржувати дії чи рішення органів досудового розслідування, прокуратури або суду; вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними діями; ознайомлюватися з матеріалами провадження; отримувати копії процесуальних документів. Також неповнолітній обвинувачений має право брати участь у допиті свідків, подавати докази, висловлювати думку щодо клопотань, виступати у судових дебатах, знайомитися з матеріалами судового засідання, ініціювати перегляд судових рішень, брати участь у підготовці досудової доповіді та надавати необхідну інформацію [4].

Водночас обов'язками неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого відповідно до ч. 7 ст. 42 КПК України є такі: 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це зазначених осіб; 2) виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 3) підкорятися законним вимогам та розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; 4) надавати достовірну інформацію представнику персоналу органу пробації, необхідну для підготовки досудової доповіді [4].

Крім того, згідно з ч. ч. 1 і 2 ст. 44 КПК України, якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його законний представник. Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний. Більше за все, відповідно до ст. 488 КПК України батьки або інші законні представники неповнолітнього беруть участь у кримінальному провадженні за участю неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, суд за його клопотанням, клопотанням прокурора чи за власною ініціативою своєю ухвалою має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних чи судових дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні і залучити замість нього іншого законного представника [4].

Дитина в кримінальному провадженні є *свідком*, коли їй відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і якщо вона викликана для давання показань. Процесуальні права й обов'язки свідка визначені в ст. 66 КПК України, а відповідальність – ст. 67 КПК України. Зокрема, неповнолітній свідок має право знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується; користуватися правничою допомогою адвоката; відмовитися від показань щодо себе чи близьких; давати показання рідною мовою та користуватися перекладачем; користуватися нотатками; отримувати відшкодування витрат; ознайомлюватися з протоколом допиту та вносити зауваження; заявляти клопотання про безпеку та відвід перекладачу. При цьому неповнолітній свідок з'являтися за викликом, давати правдиві показання, не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду інформацію, що стала відома у зв'язку з провадженням [4]. У разі досягнення дитиною шістнадцятирічного віку вона попереджається згідно зі ст. 67 КПК України про відповідальність свідка за завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду, а до досягнення шістнадцятирічного віку – їй роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання [4].

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто наголосити, що участь дітей у кримінальному провадженні вимагає особливого підходу з боку органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Українське законодавство визначає низку процесуальних статусів для неповнолітніх (потерпілий, заявник, цивільний позивач, підозрюваний/обвинувачений, свідок) і гарантує додатковий захист їхніх прав та інтересів. Законодавець приділяє

особливу увагу участі законних представників, а також необхідності роз'яснення процесуальних прав і обов'язків, що відповідає міжнародним стандартам захисту прав дитини. Водночас важливо, щоб усі учасники кримінального провадження у роботі з дітьми керувалися не лише буквою закону, а й принципами гуманізму, недопущення травмування та поваги до особистості неповнолітнього.

Список використаних джерел

1. Зразки процесуальних документів у кримінальних провадженнях за участю дітей: практичний посібник / А.В. Шевчишен, Т.Г. Фоміна, О.В. Пчеліна та ін.; за заг. ред. М.С. Цуцкірідзе. Харків: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2025. 101 с.

2. Пчеліна О.В., Пчелін В.Б. Кримінальне провадження за участю дітей: окремі процесуальні та криміналістичні аспекти. *Захист прав дитини в умовах воєнного стану:* колективна монографія. Львів–Торунь: Liha-Pres, 2025. С. 806–834. DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-560-3-34

3. Кримінальне провадження за участю неповнолітніх: навчальний посібник / О. Дуфенюк, О. Ряшко, І. Татарин; за заг. ред. О. Дуфенюк. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 228 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054.

5. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність: наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187. *Верховна*

Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text.

References

1. Shevchyshen, A.V., Fomina, T.H., Pchelina, O.V., et al. (2025). *Zrazky protsesualnykh dokumentiv u kryminalnykh provadzhenniakh za uchastyu ditei: praktychnyi posibnyk* [Samples of procedural documents in criminal proceedings involving children: A practical guide] (M.S. Tsutskiridze, Ed.). Kharkiv National University of Internal Affairs.

2. Pchelina, O.V., & Pchelin, V.B. (2025). Kryminalne provadzhennia za uchastyu ditei: okremi protsesualni ta kryminalistychni aspekty [Criminal proceedings involving children: Certain procedural and forensic aspects]. In *Zakhyst prav dytyny v umovakh voiennoho stanu: kolektyvna monohrafiia* [Protection of children's rights under martial law: A collective monograph] (pp. 806–834). Liha-Pres. https://doi.org/10.36059/978-966-397-560-3-34

3. Dufeniuk, O., Riashko, O., & Tataryn, I. (2024). *Kryminalne provadzhennia za uchastyu nepovnolitnikh: navchalnyi posibnyk* [Criminal proceedings involving minors: A textbook] (O. Dufeniuk, Ed.). Lviv State University of Internal Affairs.

4. Criminal Procedural Code of Ukraine, Law of Ukraine No. 4651-VI (2012). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (9–13), Art. 88. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054

5. Office of the Prosecutor General, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine, & Ministry of Social Policy of Ukraine. (2023). *Pro zaprovadzhennia ta realizatsiiu pilotnoho proiektu shchodo implementatsii mizhnarodnykh standartiv pravosuddia, druzhnoho do dytyny, u praktychnu diialnist* [On the introduction and implementation of a pilot project

on the implementation of international child-friendly justice standards into practical activity] (Order No. 150/445/2077/5/187). Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text